

הטראנספורטים לניסקו-על-סאן. הגירוש הראשון של יהודי אירופה במלחמת העולם השנייה

בגן ציבורי הסמוך למשרדי עיריית אוסטרווה ניצבת אנדרטת זיכרון לא בולטת בצורת מנורה. החלק המערבי של הגן הציבורי נמצא מעל בית קברות של יהודי העיר ותחת אדמה זו, הדשא והפרחים שוכנים עד היום עצמות יהודי אוסטרווה. כתובת האנדרטה מזכירה את גורלם של 8000 מיהודי העיר וסביבתה שנספו במלחמת העולם השנייה במחנות ההשמדה ובמקומות רבים אחרים. מספר צעדים מכאן, באולם הרכיבה, רוכזו עוד באוקטובר 1939 יהודים בפקודת הגסטאפו לטראנספורט הראשון בהיסטוריית השואה. הטראנספורט יצא ממורבסקה אוסטרווה מזרחה לפולין הכבושה ובשל כך מקושרת העיר לרושם שלילי בעיני רבים. יהודי אוסטרווה היו אמורים להקים בניסקו תחת פיקוח הס.ס. מחנה ריכוז שאליו נשלחו טראנספורטים נוספים מאוסטרווה, וינה וקטוביץ. תחילת המלחמה נתנה לנאצים אפשרויות חדשות ל"טיהור" הרייך הגרמני מהיהודים ולהעברתם לשטחים שלא נחשבו כחלק מהרייך. ב-21 בספטמבר 1939 מסר ראש המשטרה ושרותי הביטחון, היידריך, שהיטלר אישר את תוכנית העברת היהודים מהשטחים שצורפו לרייך הגרמני. בישיבות נוספות שהתנהלו אצל היידריך הוחלט שגירוש היהודים יכוון לחלק המזרחי של פולין לשעבר. תוכנן כי בסביבת העיר לובלין תהיה איזושהי "שמורה" ליהודים. הראשון שדרש את גירוש יהודים היה מושל מחוז שלזיה העליונה, ואגנר. מפקד הגסטאפו, מילר, אישר ב-6 באוקטובר 1939 את גירושם של 70-80 אלף יהודים מאיזור קטוביץ למזרח. לפי רישום שנשמר היו אמורים לצרף אליהם גם יהודים מסביבתה של מורבסקה אוסטרווה. בהתייעצות בין היטלר להיידריך ב-7 באוקטובר אותה שנה, הוחלט בנוסף על גירוש יהודי וינה וארגון הפעולה הוטל על אדולף אייכמן. במשך עשרה ימים בלבד היה הטראנספורט הראשון מוכן ליציאה.

היהודים היו אמורים לבנות את המחנה בעצמם וגם לשאת בכל ההוצאות הכרוכות בהקמתו. מהנדסים מאוסטרווה, תחת פיקוד הנאצים הכינו תוכנית בניה למחנה. חברות בניה יהודיות סיפקו חומרי בניין ומזון. הקהילות היהודיות העבירו את הסכומים הנדרשים. בעיני הציבור היתה אמורה פעולה זו של הגסטפו להיראות כיוזמה חופשית של הקהילות היהודיות. ששולחות את חבריהן לצורך השתלמות מקצועית.

שמירת המחנה היתה בידי יחידת ס.ס. ואחראי לטראנספורט מאוסטרווה היה מפקד הס.ס. בעיר, קולונל ואגנר. יהודי סביבת אוסטרווה ופרידק זומנו תחת אזהרה להתייצב ב-17 באוקטובר 1939 באולם הרכיבה שבעיר. הגירוש היה תקף בשלב שהוא רק לגברים אבל בעתיד היו אמורים להיות מגורשים גם נשים וטף. רופאים גרמניים אישרו לטראנספורט גם אנשים זקנים וחולים. במהלך בדיקה אישית הוחרמו מהאסירים לעתיד דברי ערך, ובמיוחד זהב וכסף. המגורשים הועברו באוטובוסים לתחנת רכבות מסע בה ניצבה רכבת נוסעים רגילה, לרכבת זו נוספו קרונות עם עץ וחומרי בניה נוספים. שהוכנו מבעוד מועד. הרכבת עמדה בתחנה עד לבוקר המחרת אך אף אחד לא הורשה לרדת ממנה.

ביום רביעי, ה-18 באוקטובר, בסביבות השעה שמונה וחצי יצאה מאוסטרווה הרכבת עם הטראנספורט הראשון בכיוון לתחנת היעד ניסקו-על-סאן. Przewosk, Rzeszow, Tarnow, Krakov, Osvetim, Dziedzice, Bohumin, בקרונותיה היו 901 יהודים. אף שהפעולה נעשתה בחשאי, התקיימה התקהלות מחאה של נשים יהודיות ואזרחים מקומיים על יד תחנת הרכבת, כך עולה מרישומי הגסטפו. טראנספורט נוסף מקטוביץ יצא בבוקר ה-20 לאוקטובר והיו אמורים להיות בו 1029 יהודים מסביבת קטוביץ, חורזוב וביילסקו, שרוכזו לפני היציאה באולם התעמלות בקרבת תחנת הרכבת. לפי דיווחים מאוחרים יותר יצאו בטרנספורט זה רק 875 יהודים. הקהילה היהודית של אוסטרווה צירפה לרכבת זו ב-20 Anspangsbahnhof מספר קרונות עם עץ וחומרי בנין אחרים. גם הטרנספורט מוינה יצא מתחנת הרכבת

באוקטובר בשעה עשר בערב והיו בו לפחות 912 יהודים. גם לרכבת זו צורפו באוסטרווה קרונות עם עץ, מזון וציוד כעבור שבוע יצאו טראנספורטים נוספים - רכבת מאוסטרווה יצאה ב-26 באוקטובר בערב והיו בה כ-400 יהודים, רובם עצורים מפולין ששולחו על ידי הגסטאפו מברנו, פליטים מאוסטריה וגרמניה ויהודי אוסטרווה שהצליחו להיחלץ מהטראנספורט הראשון. רכבת זו צורפה לטראנספורט המקומי בקטוביץ שבה היו כ-100 יהודים משלזיה העליונה, ביניהם גם יהודים מאזור ט'שין שהועברו לביילסקו, שם הוכנסו לקרונות משא סגורים שצורפו לרכבת שהגיעה לניסקו ב-27 באוקטובר מאוחר בערב. הטראנספורט השני מוינה יצא גם הוא ב-26 באוקטובר והיו בו לפחות 669 אנשים. הטראנספורט השלישי יצא רק מאוסטרווה. בעשרה קרונות מסע נדחסו 322 עצורים שגורשו מפראג. היו אלה ברובם יהודים ממוצא פולני שכבר זמן רב היו עצורים על ידי המשטרה והטראנספורט היה אמור להיות עבורם סוג של עונש. הרכבת יצאה מאוסטרווה בבוקר ה-1 בנובמבר, אך לא הגיע לניסקו. שטפונות גרמו לעלית מפלס מי הנהר סאן העצורים הועברו לטיפול Sosnowce ולהתמוטטות הגשר שהיה דרך הגישה היחידה למחנה. בשל כך, הרכבת נסעה ל הקהילה היהודית המקומית וסודר עבורם מחנה ריכוז זמני. הם היו אמורים להגיע לניסקו מיד כשיתאפשר אך דבר זה לא ליד ניסקו-על-סאן Zarzecze קרה. לפי דיווח הגסטפו, מספר היהודים שהועברו לניסקו היה כ-5000. במחנה בכפר נותרו רק כ-500 עצורים, משמע כעשירית. שוטרי ה.ס.ס. השאירו במקום רק מומחים לבנייה, רופאים ובעלי מקצוע חיוניים לפעולת המחנה, רובם מהטראנספורט הראשון מאוסטרווה. במהירות רבה נבנו צריפים לעצורים, מחסנים, מבנים לפעילות הכלכלה של המחנה וכן מבנה פיקוד לשוטרים. למרות היות המחנה מגודר ושמור על ידי אנשי ה.ס.ס. לא ידוע על מקרי התעללות חמורה או הרג עצורים, שהיו מקובלים ואופייניים במחנות בהמשך המלחמה. אחד ממפקדי המחנה, שהתנהג באכזריות אל העצורים הוחלף יחד עם אנשיו, בעקבות תלונת ועד העצורים. העצורים עבדו בבניית המחנה, בתיקון גשר מעבר הנהר סאן וכן בשחזור דרכים. בנוסף היו אחראים על ארגון פעילות המחנה כולל השגת עץ לחימום ומי שתיה. לעצורים היתה אפשרות להתכתב עם משפחותיהם ובזכות האספקה מאוסטרווה לא סבלו מחוסר במזון, ביגוד או טיפול רפואי.

בסוף מרץ 1940 הוחלט על ידי פיקוד ה.ס.ס. והמשטרה בקראקוב על עצירת בניית המחנה וחיסולו. העצורים הנותרים היו אמורים להישלח בחזרה לביתם. לפי דיווח רשמי חזרו הביתה ב-13 באפריל 1940 בסה"כ 516 אנשים, מהם 301 לאוסטרווה, 18 לאזור ט'שין ולוינה המשיכו 197 בני אדם. רישום של הקהילה יהודית באוסטרווה מעיד על כ-450 עצורים מניסקו, כי היו גם מגורשים שחזרו בכוחות עצמם. העצורים שחזרו נלקחו לעבודות כפייה בסביבה של אוסטרווה. כמעט כולם גורשו ביחד עם יהודי אוסטרווה נוספים לטרזין ומשם למוות בתאי הגזים הארורים באושוויץ. רק כ-60 אנשים בו היו Sosnowce-ניצלו, רובם כאלה שחיו בנישואי תערובת. כבר בחודשים הראשונים של שנת 1940 חוסל מחנה ב עצורים אנשי הטראנספורט השלישי מאוסטרווה. כ-60 עצורים נשלחו למשפחותיהם בקראקוב, וכ-250 הועברו היו ביניהם כאלה שהצליחו להימלט משם לחו"ל, אחרים נפלו קורבן במחנות ההשמדה Vyhne-לסלובקיה למחנה ריכוז ב או נשארו במחנה שהפך למחנה עבודה. את תקופת הטרור אחרי המרד הלאומי הסלובקי שרדו רק בודדים גורלם של יותר מ-400 עצורים בניסקו שגורשו מהמחנה היה גם אכזר. במחנה נותרו רק כ-300 יהודים מצ'כיה וכ-200 יהודים מוינה, רובם מהטראנספורט הראשון. כל הנותרים גורשו על ידי שוטרי ה.ס.ס. לכיוון לובלין לגבול החדש בין הרייך ורוסיה הסובייטית, ושם הושארו לגורלם. לחזור למחנה או הביתה נאסר עליהם, אך היו שניסו לחזור. אחרים ניסו להישאר בלובלין ובעיירות ובכפרי הסביבה, אבל שם שררו תנאים קשים מאוד. רוב העצורים עברו באופן בלתי לגאלי את נהר בוג לרוסיה הסובייטית, כפי שהונחו לעשות על ידי שוטרי ה.ס.ס. הם היו תשושים לאחר דרך ארוכה, לרובם נגב הרכוש והם חיפשו מקום בלבוב וסביבתה. רבים הצליחו בכך, אבל מיוני 1940 הועברו ביחד עם יהודים מקומיים לסיביר. אחרים נעצרו מיד עם מעבר הגבול, הואשמו בריגול לטובת האויב ונשלחו למחנות עבודה או בתי סוהר. למרביתם,

במיוחד למבוגרים ולחולים שביניהם היתה השהיה בגולאג גזר דין מוות. כ-350 יהודים שזכו בחנינה, שוחררו והצטרפו ליחידה הצ'כוסלובקית ברוסיה. הם השתתפו בקרבות עזים ורק 123 מהם שרדו, ומתוכם 90 חזרו לאוסטרווה. מספר השבים מבין אלה ששירתו בצבא הפולני היה נמוך עוד יותר. ליהודים מהטראנספורטים מוינה לא היתה כלל אפשרות כזאת. רובם מצאו את מותם בגולאג הרוסי, ועד לשנת 1957 חזרו הביתה פחות מ-100 מהם. אלה מהטראנספורטים שנשארו בלבוב ולא גורשו לסיביר, נהרגו על ידי הנאצים כשכבשו את אוקראינה בדומה לגורלם של אלה שנשארו בלובלין.

עד ימינו, היסטוריונים דנים בשאלה מה גרם לעצירת הטראנספורטים לניסקו ומה היה התפקיד של ניסקו בהיסטוריית השואה. ערב הטראנספורט הראשון נערכה אצל היטלר ישיבה בה נשתנתה הגישה לגירוש יהודים. בגירוש היהודים הפולנים קבלו עדיפות אזורים חדשים - מחוזות וורתסקה ומערב רוסיה שאליהם היו אמורים לבוא גרמנים תושבי הבלקן ומזרח אירופה. גירוש יהודים מהרייך, מהפרוטקטורט ומאוסטריה נעצר זמנית, ובמקום הגירוש היו אמורים לקום גיטאות עירוניים. טראנספורטים לניסקו לא היו אמורים לצאת, אך הפעולה נעשתה בסופו של דבר על מנת שלא יפגע כבודה של המשטרה. אייכמן, ברונר ומארגנים נוספים של הטראנספורטים הראשונים רכשו נסיון חיוני שהשתמשו בו בהמשך לצורך תכנית ההשמדה.

אפילו שבתחילת המלחמה לא נשאו כוונות הנאצים אופי של השמדה, סיפור ניסקו מעיד על כך שרצו להשתמש בשיטת השמדה באמצעות גירוש. הרוב הגורף של העקורים לא זכה לתנאי מחיה - "Vernichtung durch Ausiedlung" מינימליים, בשל הגירוש נשללה מהם אפשרות לקורת גג, הם סבלו ממחסור במזון ונשארו ללא הגנה בסביבה עוינת. המספר הרב של הקורבנות מקרב מגורשי ניסקו מעיד על כך